

Šiuolaikinės technologijos ir socialinio darbo profesijos bei studijų transformacija: Lietuvos ir Japonijos aukštųjų mokyklų dėstytojų išvalgos

Laimutė Žalimienė

Vilniaus universitetas
Vilnius University
laima.zalimiene@fsf.vu.lt

Jūratė Charenkova

Vilniaus universitetas
Vilnius University
charenkovaj@gmail.com

Eglė Šumskienė

Vilniaus universitetas
Vilnius University
egle.sumskiene@fsf.vu.lt

Donata Petružytė

Vilniaus universitetas
Vilnius University
donatai@gmail.com

Miroslavas Seniutis

Vilniaus universitetas
Vilnius University
primaveramiro@gmail.com

Violeta Gevorgianienė

Vilniaus universitetas
Vilnius University
anamaria@charity.lt

Mai Yamaguchi

Japonijos liuteronų kolegija
Japan Lutheran College
myamaguchi@luther.ac.jp

Received: 2021-09-27. Accepted: 2021-12-20.

Copyright © 2021 Laimutė Žalimienė, Jūratė Charenkova, Eglė Šumskienė, Donata Petružytė, Miroslavas Seniutis, Violeta Gevorgianienė, Mai Yamaguchi. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](#), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Santrauka. Straipsnyje atskleidžiamas Lietuvos ir Japonijos socialinio darbo studijų programų dėstytojų požiūris į iššūkius, kuriuos kelia šiuolaikinės technologijos, transformuodamos socialinio darbo profesiją ir studijas. Atvejo analizė atskleidė, kad „prisijaukinti technologijas“ ir optimaliai su jomis „bendradarbiauti“ yra pagrindinis šių laikų socialinio darbo praktikos ir studijų tikslas. Nors manoma, kad technologijų plėtra suteikia daugiau galimybių įgyvendinti socialinio darbo misiją, jaučiamas nuogaštavimas, kad technologijos pakeis socialinio darbo, kaip žmogiškų santykių profesijos, esmę, sukurs modifikuotas socialinės atskirties formas. Visgi išvengiama ir nišų naujiems socialinio darbuotojo vaidmenims padedant technologijų „okupuotam“ pasauliui išlikti „socialiam“. Tyrimo dalyvių vertinimus galima sieti su tradicine socialumo samprata ir socialinio darbo, kaip išskirtinai žmogiškų santykių sričiai priklausančios profesijos, vizija. Šioje situacijoje vertinga prisiminti B. Latouro nuostata, kad pastangos atsekti nežmogiškos prigimties veikėjų indėlį į tai, kas priklauso žmonių pasauliui, gali būti sėkmingesnės tada, kai į pasaulį nustojama žvelgti išskirtinai žmogaus akimis, o bandoma atskleisti vidines mišrios prigimties reiškinių perspektyvas arba asocialaus socialumo sampratą.

Pagrindiniai žodžiai: socialinio darbo profesija, technologijos, transformacijos, dėstytojų kompetencijos

Modern Technologies and Transformation of Social Work Profession and Education: Insights of Teachers of the Lithuanian and Japanese Higher Education Institutions

Summary. This article explores the attitudes of Japanese and Lithuanian social work program teachers towards the challenges posed by modern technologies that may transform social work profession and studies. Study data revealed that scientists from both countries admit that “taming” technologies and optimally “cooperating” with them is the main challenge of social work practice and studies. On the one hand, belief that technological development will provide more opportunities to fulfil the mission of social work was prevalent among the study participants, on the other hand, they had expressed concern that eventually the use of technology will change the essence of social work as a profession of human relations or will create modified forms of social exclusion. Additionally, a niche for the new role of the social worker was identified: to help the world “occupied” by technology remain “social”. Attitudes of research participants from both Lithuania and Japan can be linked to traditional concept of sociality and vision of social work as profession that belongs exclusively to area of human relations. B. Latour’s asocial sociality concept can be applied for broader look into this situation. This concept states that efforts to trace the contribution of actors of an inhuman nature to what belongs in the human world may be more successful when one ceases to view the world exclusively through human eyes and tries to reveal the inner perspectives of phenomena of a mixed nature.

Keywords: social work profession, technologies, transformations, teachers’ competencies

Įvadas

Tai, ko labiausiai reikia žmogui, – kitas žmogus (Buckingham Shum, 2015). Daugelyje pagalbos profesijų socialiniai santykiai yra veiklos pagrindas, įskaitant ir socialinį darbą. Tačiau demografiniai pokyčiai visuomenėje tiek Lietuvoje, tiek kitose Europos šalyse kelia iššūkių socialiniam darbui kaip „santykių profesijai“. Kaip antai prognozuojama, kad 80+ gyventojų skaičius Europoje 2060 metais pasieks 70 mln., palyginti su 24 mln. 2012 metais (Vercelli et al., 2018) ir šalys patirs didelę darbo jėgos šiame sektoriuje stoką. Tai leidžia kalbėti apie laiko, skirto tiesioginiam gyvam santykiui su klientu, deficito augimą ir naujų išteklių šiai problemai spręsti paieškos svarbą. Viena iš šios problemos sprendimo krypčių yra inovatyvių technologijų plėtra, kuria siekiama kai kurioms globos funkcijoms pasitelkti technologijas, kurios padėtų ar net pakeistų žmogaus darbo jėgą.

Šiuolaikinių valstybių socialinė politika remti savarankišką žmonių gyvenimą savo namuose padidina pagalbinių technologijų (Sugihara et al., 2015) ir specialistų, turinčių žinių ir įgūdžių jomis naudotis, paklausą. Šių technologijų įvairovė labai didelė, pra-

dedant gana paprastomis technikos priemonėmis, mobiliosiomis programomis ir baigiant sudėtingais socialiniais robotais, kurių pagrindinė funkcija yra komunikavimas, bendravimas su žmonėmis (Lutz et al., 2019). Mokslininkai teigia, kad technologijos labai smarkiai „pertvarko“ socialinio darbo praktikos ir švietimo „peizažus“ (Chan & Holosko, 2018), tad jų naudai ir poveikiui suprasti labai svarbu tirti technologijų ir socialinio darbo sąveiką, turint galvoje tiek profesinę praktiką, tiek profesionalų rengimą, socialinio darbo studijas. Technologijų taikymo socialinio darbo studijose tyrimai išlieka gana riboti. Tyrimuose dominuoja jų taikymas mokymo procese (internetu, per mobiliąsias programas ir pan.), nors kai kurie duomenys rodo, kad toks būdas gali būti „mažiau veiksmingas rengiant studentus tapti socialiniais darbuotojais nei tradiciniai – kontaktiniai – mokymosi būdai“ (Levin et al., 2018, p. 784).

Kadangi profesinė tapatybė yra glaudžiai susijusi su asmenine tapatybe (Oeffelt et al., 2017), svarbu reflektuoti savo požiūrį tiek į technologijų vaidmenį apskritai, tiek į galimybes integruoti technologijas į savo darbo praktiką. Toks diskursas apie technologijų integraciją į socialinio darbo studijų programas yra neišvengiamas dėl šiuolaikiniame pasaulyje vykstančios ypač sparčios technologijų pažangos, nors mokslininkai pažymi, kad neretai profesinio rengimo programos ir pedagogika kol kas yra nepakankamai įsitraukusi ar ignoruoja šias transformacijas (Buckingham Shum, 2015).

Tyrimų apie technologijas socialinio darbo praktikoje trūksta (Cosner Berzin et al., 2015; Singer & Sage, 2015) ir juose daugiausia dėmesio skiriama pagalbinėms technologijoms, skirtoms konkrečioms klientų grupėms: žmonėms, turintiems atminties sutrikimų ar negalią, nusikaltusiems nepilnamečiams ir kt. (pvz., Nauha et al., 2018) arba kompiuteriui naudoti kasdienėje praktikoje (Phillips, 2019; van de Luitgaarden & van der Tier, 2018; Westwood et al., 2017). Palyginti su psichologijos ar reabilitacijos srities tyrimais, tokį atsilikimą lemia riboti ištekliai, etiniai ir teisiniai klausimai, pasirengimo stoka ir istoriškai susiklostęs socialinio darbo, grįsto tiesioginiu santykiu, pobūdis (Cosner Berzin et al., 2015; Singer & Sage, 2015).

Rengiant būsimus socialinio darbo specialistus, kurie dirbs praktikoje, vis labiau integruojančioje šiuolaikines technologijas, turi transformuotis ir socialinio darbo studijų programos, turi keistis, plėstis dėstytojų kompetencijos. Kai kurios profesijos turi priemonių, reprezentuojančių profesiją išoriniam pasauliui, pavyzdžiui, stetoskopas (dabar ir echoskopas) medicinoje ar nuotolinio stebėjimo prietaisai astronomijoje (Fenwick & Edwards, 2016, p. 123; Rice, 2010; Scholar, 2017, p. 633), socialinis darbas tokių priemonių neturi, nepaisant to, kad materialūs daiktai padeda suprasti kliento situaciją ir yra prasmingi praktikoje (Scholar, 2017). Visgi daiktai daro įtaką socialinio darbo „praktikos atlikimo būdai ir padaro vienus dalykus įmanomus, o kitus – sudėtingus ar neįmanomus“ (Scholar, 2017, p. 643). Tačiau akademiniam diskurse materialių objektų (pvz., technologijų) vaidmuo socialiniame darbe ir jų įtaka socialinių darbuotojų profesinei tapatybei nėra plačiai nagrinėjama tema (Scholar, 2017), tuo labiau Lietuvoje.

Socialinių darbuotojų samprata apie technologijas, kompetencijos jas naudoti yra nepakankamos, tai skatina ieškoti šios problemos priežasčių universiteto aplinkoje, dėstant (de Lucas y Murillo de la Cueva & D'Antonio Maceiras, 2020). Yra autorių, pavyzdžiui,

Huang & Sharif (2017), kurie labai kritiškai socialinio darbo studijų programų dėstytojų atžvilgiu, teigia, kad jie gali pasižymėti tam tikru „technologiniu aklumu“, keisdami savo požiūrį į technologijas dėl pirmiau aptartų tradicinių socialinio darbo profesijos ypatumų. Taigi, socialinio darbo identiteto permąstymas kelia išbandymų ir socialinio darbo pedagogams, kurie gali jausti atotrūkį tarp praktikos poreikių ir savo galimybių bei išteklių. Dirbantiems pagal socialinio darbo studijų programas dėstytojams tampa aktualu peržiūrėti vertybes, plėtoti naujas mokslo žinias bei turėti pedagoginių ir technologinių įgūdžių, susijusių su naujų technologijų įtraukimu į universitetuose rengiamo socialinio darbo profesionalo ateities viziją.

Straipsnio temos aktualumą suponuoja technologijų integracijos į socialinio darbo studijų programas būtinumas dėl šiuolaikiniame pasaulyje vykstančios ypač sparčios technologijų pažangos ir kol kas nepakankamas studijų programas vykdančio akademinio personalo išitraukimas į šias transformacijas. Taigi straipsnyje keliami klausimai, kaip šiuolaikinės technologijos keičia socialinio darbo profesiją ir kokius reikalavimus kelia šios srities dėstytojų kompetencijoms, yra labai aktualūs ir laiku. Šiame straipsnyje analizuojama technologijų integracijos į socialinio darbo studijas tema prisideda prie šios krypties tyrimų plėtros. Straipsnio tikslas – atskleisti, kokių iššūkių kelia šiuolaikinės technologijos socialinio darbo profesijai ir dėstytojų kompetencijoms žvelgiant pačių socialinio darbo studijų programų dėstytojų akimis. Straipsnyje keliami problema, kad pastaraisiais dešimtmečiais itin sparčiai socialinio darbo lauke vykstanti technologijų plėtra keičia šios profesinės veiklos sampratą, kai į darbuotojo ir kliento santykius įsiterpia naujas veikėjas – ne žmogus, iš esmės modifikuodamas šią sąveiką ir keldamas daug neatsakytų klausimų.

Konceptualios prielaidos problemos analizei

Šioje analizėje terminas „technologijos“ apima tiek informacines technologijas, kaip skėtinį terminą, kuris, pasak Chan & Holosko (2018), Dafo (2015), nurodo į artefaktus, technikas, garso ir vaizdo transliavimo sistemas, telefonus ir kompiuterinius tinklus, tiek technines pagalbos priemones socialinio darbuotojo klientams (pvz., prietaisus, įrankius, programinę įrangą, kurie padeda užtikrinti žmonių, turinčių negalią, savarankiškumą). Ši plačioji sąvoka apima ir nanotechnologijas, biotechnologijas, robotiką, humtech¹ ir kita. Socialinio darbo lauke sąvoka „technologija“ pirmiausia įvardijamos informacinės ir ryšių technologijos bei įvairios technologijomis paremtos intervencijos (Chan & Holosko, 2018). Ypatingą vaidmenį socialiniame darbe įgyja socialiniai robotai, kurių pavadinimas siejamas su jų gebėjimu sąveikauti ir bendrauti su žmonėmis (Horstmann, 2018) ir kurių pasitelkimas socialinei pagalbai kelia ypač daug klausimų. Sąvoka „technologizacija“ suprantama kaip procesas, kai technologijos nebėra tik komunikavimo priemonė, bet tampa socialinio pasaulio dalimi, tiesiogine socialumo priemone (O'Connor, Ion Bența, 2021). Technologizacija dažniausiai suprantama kaip kažkas kardinaliai žalinga

¹ Žmogaus, kaip pagrindinės besiformuojančios technologijos, projektavimas ir inžinerija (Allenby, 2015, p. 32).

arba, priešingai – labai naudinga, palyginti su mūsų žmogiškaisiais gebėjimais; kaip grėsmė natūraliam žmogiškam veikimui ar grėsmė, kurios negalime kontroliuoti. Kita vertus, technologizacija yra matoma kaip nauja perspektyva žmonių pasaulio plėtrai, leidžianti įveikti šio pasaulio apribojimus.

Šioje analizėje nesiekiami detalizuoti ar specifikuoti technologijų sampratos, tačiau remiamasi ta svarbia prielaida, kad technologijos yra dinamiški mišrios prigimties dariniai, jungiantys žmonių (angl. *human*) ir ne žmonių (angl. *non-human*) pasauliams priklausančius elementus ir dėl savo kompleksiskumo steigiantys vis sudėtingiau atsekamas ir prognozuojamas sąveikas su kitais tikrovės veikėjais (Latour, 2004). Norint atsekti nepastebimą, dažnai savaime suprantamą laikomą, tačiau toli gražu ne neutralų technologijų poveikį bendroms žmogiškoms sąveikoms būtina priimti vieną iš esminių Latour (2014) intuicijų, plėtojamą remiantis veikėjų tinklo teorija, susijusią su antropologinės perspektyvos išcentravimu analizuojant žmonių ir ne žmonių (iš jų ir technologijų) sąveikas. Kitaip tariant, kuriant žinias apie kvaziobjektus – tuo pat metu žmonių ir ne žmonių pasauliams priklausančius darinius (iš to skaičiaus ir technologinius darinius), reikia pereiti nuo socialinio konstruktyvizmo paradigmos, kuri aiškina technologijas kaip pasyvias socialinių prasmų nešėjas ir pratęsėjas, ir artėti prie multinatūralizmo (Viveiros de Castro, 2014), ontologinės antropologijos (Kohn, 2015) arba asociatyvaus konstruktyvizmo (Jlaryp, 2014), kuris postuluoja kiekvieno veikėjo autonominių veikėjiskumą (angl. *agency*) nepriklausomai nuo jo prigimties. Socialinę tikrovę konstruoja ne tik žmonės ir pastanga atsekti nežmogiškos prigimties veikėjų indėlį į to, kas priklauso žmonių pasauliui, kūrimą gali būti sėkminga, kai į pasaulį nustojama žvelgti išskirtinai žmogaus – išorinio stebėtojo akimis, o bandoma atskleisti vidines mišrios prigimties reiškinių perspektyvas.

Tokiomis prielaidomis grindžiama teorinė prieiga teikia galimybę ne tik analizuoti mišrius reiškinius, apimančius skirtingas tikrovės sritis: socialinę, materialinę, vertybinę, religinę, kultūrinę ir kt., bet ir suteikia analitinių galimybių perteikti vidinę šių reiškinių perspektyvą, taip pat analizuojant žmonių ir ne žmonių sąveikas ne privilegijuoti nei nuvertinti, ne atskirti nei anihiliuoti ribų tarp to, kas materialu ir socialu, ne aiškinti to, kas materialu iš socialinės perspektyvos, nei to, kas socialu, per materialinę prizmę, tačiau atskleisti mišrių kolektyvų virsmą ir juose susiklostančias konfigūracijas.

Į šį straipsnį reikėtų žvelgti kaip į atvejo studiją, kurią inspiravo dviejų šalių dviejų universitetų įgyvendinamas bendradarbiavimo projektas (detalesnė apie projektą žr. metodikos dalyje). Ši atvejo studija analizuoja dviejų šalių (Lietuvos ir Japonijos) dviejų universitetų socialinio darbo studijų programų dėstytojų požiūrį į technologijų poveikį socialinio darbo profesijai ir dėstytojo vaidmeniui, kompetencijų pokyčiams. Šios dvi šalys išsiskiria technologijų naudojimo kasdieniame gyvenime intensyvumu, kaip žinoma, Japonija čia yra gerokai daugiau pažengusi technologijų srityje (MacDorman, 2009; Dagiene & Kurilovas, 2009; TNS Opinion & Social, 2012). Tačiau žvelgiant į atskirų tyrimų rezultatus galima rasti ir panašumų. Kaip antai, didesnė pusė Lietuvos gyventojų mano, kad robotai apskritai turi būti uždrausti sveikatos priežiūros paslaugose (TNS Opinion & Social, 2012). Tačiau kai kuriose studijose teigiama, jog priešingai įsitikini-

mui, kad japonai mėgsta robotus, atskleista, kad Japonijos gyventojai labai susirūpinę dėl galimos robotų įtakos visuomenės gyvenimui ir ypač koks bus emocinis sąveikos su robotais poveikis. Ir vienas iš paaiškinimų yra tas, kad Japonijos gyventojai daug dažniau realiame gyvenime yra susidūrę su robotais (Bartneck et al., 2007; MacDorman, 2009). (Bartneck, Van Der Hoek, 2016).

Atvejo studijų metodas yra naudojamas aprašant ar aiškinant įvykius ar reiškinius kasdiniame kontekste, kuriame jie vyksta (Yin, 2009). Remiantis Yin atvejo studijos samprata (2009), ši atvejo studija aprašo technologijų plėtros poveikį socialinio darbo studijoms ir pačiai profesijai, siekiant išplėsti šio reiškinio supratimą remiantis dviejų šalių dviejų universitetų studijų programų dėstytojų nuomone.

Mokslininkai teigia, kad profesija išsiskiria „technologijos trūkumu“ (Luhmann & Schorr, 1982). Kyla klausimas kodėl? Vienas iš galimų atsakymų – socialinio darbo profesijos centre yra santykiai, taigi kyla daug abejonių, ar įmanoma į socialinio darbo procesą integruoti technologijas ir kartu išlaikyti santykio su klientu svarbą. Būtent per tiesioginį santykį realizuojamas kliento socialinių problemų sprendimas, tačiau ar tai bus paveiku, kai technologijos įsiterpia į šį santykį, jį transformuoja? Ar santykio svarba bus tokia pati, kai socialinis darbuotojas ir klientas bendrauja gyvai susitikę ar kai bendrauja per nuotolį, pasitelkdami internetines technologijas?

Kai kurie autoriai, kaip antai Devlieghere & Roose (2018) teigia, kad rėmimasis santykiu socialiniame darbe reiškia ne tik individualių kliento poreikių tenkinimą, bet ir gebėjimą suderinti individualius ir bendresnius visuomenės siekius dėl didesnės lygybės. Taigi technologijos čia gali padėti. Nepaisant santykiais grįstos socialinio darbo tradicijos, pastaraisiais metais vyko spartus EIS (elektroninės informacijos sistemų) ar IKT diegimas į socialinio darbo mokymą ir praktiką, taip keičiant socialinio darbo realybę (Ahmedani et al., 2011; Campbell et al., 2019; Chan & Holosko, 2018; Cooner et al., 2016; Deepak et al., 2016; Garrett, 2005; Perron et al., 2010; Turner et al., 2020; van de Luitgaarden & van der Tier, 2018). Socialinių robotų, kurie „supranta, mąsto ir veikia“, plėtra ateityje žada sumažinti riziką „prarasti“ socialinio darbo dialoginį pobūdį (Lin et al., 2012, p. 18), o tendencija suteikti robotams žmogaus gebėjimus ir paversti juos komunikacijos partneriais vartotojui gali duoti psichosocialinės naudos (Lutz et al., 2019, p. 414). Todėl socialinio darbo studijų tikslas yra ne tik ugdyti socialinio darbo studentų, kaip technologijų vartotojų savo veikloje, kompetencijas, bet ir padėti kritiškai apmąstyti savo naujus vaidmenis ir tapatybes besikeičiančioje technologizuotos visuomenės bei socialinio darbo praktikos aplinkoje.

Keičiant požiūrį į technologijas socialiniame darbe, ugdymo kompetencijų technologijų srityje plėtrai reikia laiko, taip pat institucinės ir technologinės paramos (Campbell et al., 2019; Diaconu et al., 2020). Didžiausias išbandymas socialinio darbo akademianiam personalui gali būti naujų technologijų rekonceptualizavimas ir pripažinimas ne tik kaip mokymosi priemonės, bet ir kaip ateities socialinio darbo praktikos objekto. Kitaip tariant, labai svarbi nauja studijų metu įgyjama kompetencija bus gebėjimas praktiškai naudotis technologijomis (pvz., robotais, įvairia technika, IT). Socialinio darbo profesijos vertybių ir principų kontekste dėstytojams svarbu atsakyti į klausimą: kokias kompe-

tencijas būsiami socialiniai darbuotojai turėtų ugdytis, kad technologijos būtų integruotos į socialinių darbuotojų tapatybę ir būtų naudojamos humanizuojančiu, o ne dehumanizuojančiu būdu, ir kokių kompetencijų reikėtų patiems dėstytojams, norintiems tokias kompetencijas išsiugdyti. Straipsnyje bus aptariama ekspertų nuomonė, kaip dėl technologijų poveikio keičiasi socialinio darbo profesija ir kokios dėstytojų kompetencijos reikalingos keičiantis socialinio darbo pobūdžiui ir procesams, ypač akcentuojant žmogiškumo principų ir technologijų integracijos dilemas.

Empirinio tyrimo metodika

Empirinio tyrimo strategija ir metodas. Duomenims rinkti buvo pasitelktas ekspertų interviu metodas, naudojant pusiau struktūruotą interviu. Ekspertų nuomonės metodas yra naudojamas tyrimuose dėl daugelio priežasčių, pavyzdžiui, šio metodo pasitelkimas leidžia kurti prognozes tais atvejais, kai informacijos apie tyrimo objektą nėra daug (Bogner & Menz, 2009; Waissbluth & Gortari, 2012), kai reikia surinkti patikimus įrodymus (Bogner & Menz, 2009; Cohen et al., 2007) ar tiriamos inovacijos, apie kurias informuotumas ir žinios visuomenėje yra ribotos. Ekspertinio žinojimo rezultatai – kompetentingų ir patyrusių savo srities ekspertų vertinimai ir nuomonės pasitelkiami kaip sprendimų priėmimo argumentai. Meuser ir Nagel (2009) apibūdina ekspertą kaip plataus akiračio asmenį, tiriamame lauke turintį specialių žinių ir aukštesnę kvalifikaciją nei vidutinis potencialus tyrimo dalyvis. Šio tyrimo kontekste ekspertai buvo dviejų aukštojo mokslo institucijų socialinio darbo programų dėstytojai, turintys specifinių žinių apie socialinio darbo profesijos sampratą, ypatumus, taip pat socialinio darbo studijų programų turinį, mokymo metodus ir pan.

Kadangi tyrimas vyko lygia greta dviejose šalyse ir dviem kalbomis, buvo svarbu aptarti, suderinti interviu klausimus, jų prasmę, adekvatumą šalies kontekstui. Todėl buvo parengtas preliminarus klausimų sąrašas, kuris apėmė keturias šiuolaikinių aukštojo mokslo studijų programų elementus: programos misija, profesijai svarbios žinios, įgūdžiai ir vertybės. Papildomai buvo įtraukti klausimai, atskleidžiantys tyrimo dalyvių technologijų panaudojimo socialinio darbo srityje supratimą, požiūrį į technologizavimo poveikį socialinio darbo studijoms ir praktikai bei technologijų panaudojimo potencialą mokymo(si) ir praktikos srityse. Kiekviena šalis klausimų sąrašą aptarė su savo šalies komanda, pateikė pasiūlymų ir buvo parengta galutinė interviu klausimų versija.

Tyrimo dalyviai. Ekspertų komandas (tyrimo dalyvius) atrinko Lietuvos mokslo taryba ir Japonijos mokslo skatinimo agentūra (angl. *Japan Society for the Promotion of Science*) vertindamos dvišales paraiškas projektui „Technologijos socialiniame darbe: apmąstant ateities kryptis socialinio darbo profesionalams Japonijoje ir Lietuvoje“ (angl. *Technologies in Social Care: Considering Future Directions for Social Work Professionals in Japan and Lithuania*). Tai yra tyrimo dalyviai buvo Lietuvos ir Japonijos aukštojo mokslo institucijų, vykdančių socialinio darbo studijų programas, mokslininkai. Visi tyrimo dalyviai turėjo socialinio darbo tyrimų, dėstyimo ir praktikos patirtį. Prieš

vykdydami tyrimą, abiejų šalių ekspertai lankėsi 2019 metais Tokijuje vykusioje Tarp-tautinėje mokslo ir technologijų parodoje „*International Home Care & Rehabilitation Exhibition*“². Po dalyvavimo parodoje kilusios diskusijos apie technologijų panaudoji-mą socialinio darbo praktikoje ir švietimo srityje, taip pat papildoma literatūros paieška tapo pagrindu planuojant šį tyrimą ir kuriant interviu klausimus.

Duomenų rinkimo metodas. Tyrimo metu buvo atlikta 18 pusiau struktūruotų interviu: 10 interviu su Lietuvos ekspertais ir 8 – su Japonijos. Vidutinė interviu trukmė – apie 40 minučių. Interviu buvo įrašyti ir pažodžiui transkribuoti ta kalba, kuria įrašyti.

Tyrimo duomenų analizė. Analizuojant duomenis buvo pasitelktas kokybinės turinio analizės metodas (Mayring, 2014). Kadangi duomenys buvo renkami abiejų tyrime dalyvavusių šalių nacionalinėmis kalbomis, kiekvienos šalies interviu analizė buvo atliekama atskirai. Transkribavus interviu, duomenys buvo koduojami naudojant MaxQDA 10 programinę įrangą kokybiniams tyrimams. Atsižvelgiant į tyrimo klausimus buvo sufor-muoti pagrindiniai bazinių kategorijų formavimo kriterijai (t. y. technologijų koncepcijos supratimas, technologijų panaudojimo socialinio darbo srityje galimybės; žinios, įgūdžiai ir vertybės, reikalingos socialinio darbo praktikams / studentams / dėstytojams integruojant technologijas į socialinio darbo sritį; besikeičianti socialinio darbo misija ir tapatumas³). Tolesniuose duomenų analizės etapuose tyrėjai kodavo empirinius tekstus principu *eilutė po eilutės* vėliau papildė / koregavo pirmines kategorijas. Šiame straipsnyje yra pateikiama ne visų, o tik dviejų analizės metu suformuotų kategorijų, t. y. socia-linio darbo misijos kaita ir dėstytojų kompetencijos, ugdant socialinio darbo profesiona-lus dirbti technologijų aplinkoje, analizė. Straipsnio empirinės dalies tekste naudojamos autentiškos tyrimo dalyvių citatos (Japonijos tyrimo dalyvių citatos buvo išverstos į lie-tuvių kalbą). Lietuvos tyrimo dalyvių citatos žymimos kodu LTI, Japonijos – JPI.

Empirinio tyrimo rezultatų analizė

Tyrimo dalyvių požiūris į technologijas socialiniame darbe

Konceptualizavimo dalyje aptartas socialinio darbo profesijos ir technologijų sankirtos dilemas iliustruoja tyrimo dalyvių požiūris. Dominuoja nuomonė, kad iš pirmo žvilgsnio socialinio darbo praktika ir technologijų sritis tarsi neturi nieko bendro.

„Technologijos man asocijuojasi su apčiuopiamais, pamatuojamais dalykais, pažanga, tobulėjimu, sparčiais pokyčiais, neįprastais veikimo, mąstymo būdais, galia, pranašumu, naujumu, o štai socialinį darbą spontaniškai sieju su santykiiais, vertybių sistema, regresuojančiomis klientų situacijomis, nykstančiais ar sunykusiais jų gebėjimais, didžiausios sėkmės atveju – su lėtais ir neženkliais pokyčiais, su klientų primityviu veikimu, o kur kas dažniau neveiksmumu ir siaura pasaulėžiūra, su jų atskirtimi, ribotomis galimybėmis ir mažu prieinamumu prie pagrindinių resursų, su žmogaus bejėgiškumu

² International Home Care & Rehabilitation Exhibition (September 25–27, 2019; Tokyo, Japan) <http://www.herjapan.org/english/archives.html>

³ Šiame straipsnyje aptariama dalis empirinio tyrimo rezultatų, skirta socialinio darbo misijos kaitai ir dėstytojų kompetencijoms, ugdant socialinio darbo profesionalus dirbti technologijų aplinkoje.

ir nugalinimo atvejais. Galbūt tokį mano pirminį supratimą diktuoja socialinio darbo patirtis“ [LTi].

Tyrimo dalyviai mano, kad socialinio darbo veikla įprastai siejama su silpnesnių ir socialiai pažeidžiamų visuomenės grupių įgalinimu ir su sudėtinga intervencija, kuri ir didžiausios sėkmės atveju gali būti lėtas ir nežymus ribotas dalyvavimo visuomenės gyvenime galimybes turinčio kliento situacijos pokytis. Technologijos, atvirkščiai, asocijuojasi su efektyvumu, nuolatiniu tobulėjimu, inovatyviais mąstymo ir veikimo būdais. Technologijų panaudojimas tam tikroje srityje įprastai siejamas su pranašumu, galios turėjimu ir pažanga, o dirbant su pažeidžiamiausiais visuomenės nariais svarbi socialinio darbuotojo vertybinė pozicija ir pasitikėjimu grindžiamas santykis su klientu, neretai patiriančiu socialinę atskirtį ir išgyvenančiu bejėgiškumo jausmą.

Visgi, anot informantų, turint mintyje tarptautinį kontekstą, pačiomis įvairiausiomis formomis – šiuolaikinės komunikacijos ir informacinės technologijos, kompensacinė technika, robotai, dirbtinis intelektas, daiktų internetas, virtualioji realybė, avatarai ir kt. – technologijos jau yra naudojamos socialinio darbo veikloje. Socialinio darbo srityje technologijų panaudojimas siejamas su nauda tiek klientui, tiek socialiniam darbuotojui. Visų pirma, jos gali būti naudojamos klientų identitetui, savarankiškumui ir autonomijai stiprinti („*efektyvesniam poreikių patenkinimui“ [LTi], „pagalbai atliekant kasdienės buities užduotis, ypač klientams, turintiems žymesnių fizinių ar kognityvinių sutrikimų“ [LTi] ir kt.). Antra, jos naudojamos socialinių darbuotojų veiklos efektyvumui didinti“ (pavyzdžiui, „galimybei bendrauti / dirbti tiek su kolegomis, tiek su klientais nuotoliniu būdu [LTi], „efektyviau administruoti, planuoti ir vertinti socialines paslaugas“ [LTi] ir kt.). Panašių nuostatų laikėsi ir tyrimo dalyviai iš Japonijos.*

Bendrai abiejų šalių dėstytojai pripažįsta, kad, nepaisant šių skirtumų, technologijų ir socialinio darbuotojo praktikos integracija šiuolaikiniame pasaulyje yra neišvengiama. Kaip teigia viena tyrimo dalyvė, „*mes turime kalbėti ne apie tai, ar technologijos bus socialinio darbo dalis, o apie tai, kad mums išmokti prisijaukinti technologijas, nes jos jau yra socialinių darbuotojų darbo dalis“ [JPi]. Daugelyje socialinės pagalbos sričių technologijos jau yra aktyviai naudojamos ir kyla klausimas ne tik kaip optimaliai „bendradarbiauti“ su jomis, atliepiant kliento poreikius, bet ir kaip susitaikyti ir veikti realybėje.*

Socialinio darbo ekspertai gana vieningai sutaria, kad technologijų naudojimas neišvengiamai transformuos socialinio darbo praktiką, sukels unikalių iššūkių specialistams, kuriantiems santykius su klientais ir organizuojant darbą. Taip pat neišvengiamai kelia naujų iššūkių aukštųjų mokyklų dėstytojams, kuruojantiems studijų programas, skirtas būsimiems specialistams rengti.

„*Technologijos iš esmės keičia visuomenės gyvenimą beveik visose socialinio aktyvumo srityse – nuo seksualinio gyvenimo ir gimdymo, per ugdymą, mokymą ir ekonominį aktyvumą ir laisvalaikį iki atsisveikinimo su šiuo pasauliu“ [LTi]. Tad kyla klausimas, ar socialinis darbas pasinaudos tuo kaip galimybe profesijos plėtrai, nes „turime kalbėti ne apie tai, ar technologijos bus socialinio darbo dalis, o apie tai, kad mums reikia išmokti prisijaukinti technologijas, nes jos jau yra socialinio darbo dalis <...> Klausimas, kaip greitai ir kaip veiksmingai išmoksime jas panaudoti maksimaliai atliepti kliento poreikius?“ [LTi].*

Socialinio darbo profesijos ir mokslo „misijos“ kaita

Inovatyvių technologijų inkorporavimas į praktiką plečia socialinio darbo galimybes

Tyrimo dalyviai kelia prielaidą, kad technologijų plėtra gali veikti prevenciškai galvojant apie kai kurių socialinių problemų priežastis ir pristabdyti ar sulėtinti šių problemų plitimą. Gali būti, kad daugelį dabartinių socialinių problemų bus galima lengviau ir geriau spręsti naudojant esamas technologines inovacijas. Informantų nuomone, svarbu, kad socialinio darbo profesijos atstovai būtų imlūs technologines naujoves taikyti kasdienėje praktikoje, kas leistų išplėsti paslaugų teikimo galimybes, padidinti jų teikimo operatyvumą, paslaugų individualizavimą.

Galima teigti, kad dominuoja nuomonė, jog technologijų plėtra suteikia daugiau galimybių socialinio darbo misijai įgyvendinti ir augti profesijos prestižui. Manoma, kad socialinio darbo profesijos misija keisis „*aprėpdama daugiau gyvenimo sričių, siūlydama daugiau galimybių padėti, prisiimdama daugiau įsipareigojimų*“ [LTi].

Tyrimo dalyviai atkreipia dėmesį ir į tai, kad technologijos gali būti naudojamos tiek palengvinti klientų gyvenimą, tiek palengvinti socialinių darbuotojų praktiką, tad vertindami technologijų plėtrą turime kalbėti atskirai apie šiuos du aspektus. Vis dėlto abiejų šalių tyrimo dalyviai atkreipia dėmesį ir į galimus neigiamus padarinius: technologijų pasitelkimas turi skatinti ir kritiškumą, paslaugų kokybės ir klientų poreikių tenkinimo jautrų vertinimą.

Technologijų inkorporavimas į socialinio darbo praktiką lems vis mažėjantį žmogaus dalyvavimą teikiant socialines paslaugas, o tai gali turėti tiek teigiamų, tiek neigiamų padarinių. Tyrimo dalyvių teigimu, technologijos gali prisidėti prie socialinio darbo klientų gyvenimo kokybės gerinimo: klientų į(si)galinimo, jų kompetencijų plėtojimo, tapatumo išsaugojimo, savarankiškumo skatinimo, pasitenkinimo gyvenimu didinimo. Be to, technologijos gali tarpininkauti tarp socialinio darbuotojo ir kliento, mažindamos neigiamus santykių aspektus, „sugerdamos“ sunkias emocijas. Tyrimo dalyvių nuomone, technologijos gali būti „palenktos“, „įdarbintos“ įgyvendinti socialinio darbo misiją didinti asmens gerovę, įgalinti labiausiai pažeidžiamus.

Kita vertus, netinkamas ar perdėtas technologizavimas neišvengiamai sumažins žmogaus dalyvavimą socialinio darbo paslaugų teikimo procese. Vienos tyrimo dalyvės teigimu, „*technologijos nutolina žmogų nuo žmogaus, ypač klientą nuo paslaugos teikėjo <...> Dėl [technologijų] galimybių plėtros socialinio darbo klientai [gali prarasti] „gyvo kontakto“ su kitu žmogumi galimybes*“ [LTi]. Nors šiandien sunku numatyti, kaip pasikeis žmogaus psichika, kai jo bendravimo aplinkoje gerokai sumažės „gyvo“ bendravimo lygis, vienas tyrimo dalyvis daro prielaidą, kad technologijų plėtra socialinio darbo srityje padidins klientų „*vienišumo, susvetimėjimo jausmą, vidinį nerimą ir nesaugumą*“ [JPi]. Baiminamasi, kad šie pokyčiai nepaveiktų neigiamai socialinio darbo misijos. Juk reikės „dalytis“ teikiama pagalba su dirbtiniu intelektu, todėl kils klausimų, kaip „daiktai“ ir darbuotojai turės dalytis funkcijomis ir atsakomybėmis. Manoma, jog svarbu siekti, kad šie pokyčiai transformuotų ne pačią socialinio darbo misiją, o tik jos įgyvendinimo būdus, formas.

Technologijų plėtros sukelti pokyčiai visuomenėje kaip naujas socialinio darbo laukas arba socialinis darbas kaip socialinių problemų nulemtų technologijų plėtros sprendimų lyderis. Technologijoms daugelyje sričių vis labiau pakeičiant žmogų ir veikiant socialines sąveikas, nėra aišku, kokių naujų socialinių problemų gali kilti šiame kontekste. Tyrimo dalyvių teigimu, „socialinis darbas kaip mokslas, kurio pagrindinis objektas yra socialių problemų perpratimas ir jų įveika, galėtų suvaidinti lemiamą, t. y. lyderiaujančią, vaidmenį kitų mokslų kontekste“ [LTi]. Socialiniai darbuotojai, anot tyrimo dalyvių, galėtų imtis lyderystės inicijuojant:

- pažangius tyrimus, orientuotus į būsimų socialinių problemų, nulemtų technologijų plėtros, prognozavimą ir prevenciją;
- visuomenės grupių ir atsakingų institucijų švietimą šiais klausimais;
- socialinio darbo strateginių veiklos krypčių ir metodų tobulinimą, atsižvelgiant į sparčiai kintamą technologinę-socialinę realybę.

Viena iš potencialių iš sparčios technologizacijos kylančių socialinių problemų – technologijų plėtros sukelta atskirtis. Technologijos panaudojimas gali stiprinti kai kurių visuomenės grupių patiriamą diskriminaciją ir riboti galimybes dalyvauti tokiuose socialinio gyvenimo procesuose, kaip antai studijos, darbas ir kt. Ši problema tampa ypač aktuali, nes vystantis technologijų sričiai vis daugiau paslaugų tampa prieinamos tik internete. Vienos informantės teigimu, ateityje technologijos gali tapti ne tik socialinio darbo priemone, bet ir objektu: „socialinis darbas turės spręsti ir technologinės atskirties problemą, kurdamas strategijas, kaip grąžinti ir įgalinti žmones dalyvauti skaitmeninėje tikrovėje, kuri vis labiau plečiasi nepaisydama tam tikrų socialinių grupių ribotų galimybių aktyviai joje dalyvauti“ [LTi]. Be to, kaip pažymi kita tyrimo dalyvė, „technologijos kartais atskiria žmones į individualius virtualius pasaulius“ [LTi]. Šiame kontekste socialinio darbo misija bus „nukreipti savo pastangas siekiant tiek pavienių klientų, tiek jų grupių atskirties ir segregacijos, bendruomenių fragmentacijos mažinimo, ieškant skirtingų socialinių grupių integracijos galimybių“ [JPi].

Kita potenciali problema yra susijusi su sparčia technologijų plėtra ir asmenų privatumu. Tyrimo dalyvių nuomone, technologijos „suteikia galimybę „galios institucijoms“ stebėti žmones – kartais ir be jų sutikimo“ [LTi]. Viena informantė kaip tokio technologijų panaudojimo pavyzdį pateikia tarp JAV, Kinijos ir ES vykstančią vertybinę kovą dėl dirbtinio intelekto naudojimo: „ES neleidžia, tarkim, naudoti dirbtinio intelekto žmonių atpažinimui, o Kinija jau dabar naudoja“ [LTi]. Taigi socialinio darbo misija visuomenės lygmeniu gali būti susieta su siekiu užtikrinti pažeidžiamų asmenų teisę į privatumą ir kitas esmines žmogaus teises. Šios nuostatos laikėsi ir tyrimo dalyviai iš Japonijos. Šių socialinių problemų sąrašas nėra baigtinis, tai veikiau tyrimo dalyvių spontaniški pamąstymai.

Socialinis darbas kaip mokslas ir profesija sąmoningai priešpriešina žmogiškumo ir socialumo patyrimą vis didėjančio visuomenės gyvenimo technologizacijos kontekste. Tyrimo dalyvių nuomone, augant technologijų panaudojimo įvairiose gyvenimo srityse mastui, retėja asmens santykis su kitais visuomenės nariais, silpnėja socialumo, bendruomeniškumo ir narystės grupėje išgyvenimas. Asmenys, „keisdami savo darbų atlikimo ir bendravimo praktikas, pasaulėžiūrą, tam tikra prasme „technologizuojasi, robotizuojasi“

si“, pavyzdžiui, *vis labiau taikomas algoritminis darbo organizavimo, problemų sprendimų pobūdis įvairių paslaugų organizavimo sferose“* [LTi]. Anot tyrimo dalyvių, šios sąlygos lemia asmens subjektyvios vienatvės jausmo stiprėjimą – pojūtį, kad „*esi vienas „technologijų dykumoje“*“ [LTi]. Šiame kontekste socialinio darbo profesijai svarbu ne tik būti imliai technologinėms inovacijoms, bet ir „*išlikti radikaliam žmogiškumui, išsaugoti tai, kas svarbiausia – gyvus, gilius ir autentiškus santykius“*“ [LTi]. Čia galima išvelgti porą aspektų. Viena vertus, galima kalbėti apie misiją siaurai, t. y. santykius su klientais, kita vertus, galima kalbėti ir apie plačiąją socialinio darbo misiją visuomenėje – išlaikyti ir kurti socialaus žmogiškumo patyrimo erdves plečiantis „technologijų dykumai“. Taigi, kaip teigia viena tyrimo dalyvė, gali būti, kad „*socialinio darbo užduotis bus padėti šiam technologijų greitai „okupuotam“ pasauliui išlikti „socialiam“*“ [LTi].

Socialinio darbo studijų programų dėstytojams reikalingos kompetencijos

Technologijų ir socialinio darbo praktikos integracija sukuria būtinybę socialinio darbo studijų programų dėstytojams turėti platesnį technologinio konteksto išmanymą, taigi ir tam tikrų papildomų žinių ir kompetencijų poreikį. Tyrimo dalyviai įvardijo poreikį „*turėti daugiau žinių iš tikslųjų mokslų srities, išmanyti materialinio pasaulio veikimo dėsnius: kvantinę fiziką, chemiją, astrofiziką, genetiką, mikrobiologiją, informatiką, programavimą ir pan.*“ [LTi]. Pabrėžiama, kad, norint geriau suprasti šias nuo socialinio darbo – ir socialinių mokslų – veiklos nutolusias sritis, svarbu „*nebijoti palikti įprastos ir pažįstamos aplinkos – socialinio darbo, sociologijos ar psichologijos – „cechą“ ir peržengti „[savo] disciplinos namų pasienio ruožą“*“ [LTi]. Tarpdisciplininės kompetencijos įgijimas ir savo akiračio praplėtimas dėstytojams sudarytų galimybę naujai pažvelgti į specifinius socialinio darbo iššūkius ir klientų problemas.

Abiejų šalių atstovai mano, kad dėstytojams būtinas geras technologijų politikos (t. y. politinių ir finansinių strateginių sprendimų, susijusių su technologijų plėtra) supratimas, technologijų plėtros poveikio asmeniui ir visuomenei išmanymas. Sparčios technologijų plėtros ir augančio jų vaidmens kasdieniame visuomenės gyvenime keliami iššūkiai ir rizikos skatina poreikį „*detalesniam suvokti daiktų ir asmens santykį, ypač atvejais, kai daiktai ima vaidinti lemiamą vaidmenį asmens gyvenime“*“ [LTi]. Pabrėžtina, kad „*daiktai keičia mūsų santykį su savimi ir su kitais“*“ [LTi], be to, kartais nulemia ir sprendimų priėmimą bei kitus socialinius procesus.

Dėstymas socialinio darbo ir technologijų integravimo kontekste sukuria būtinybę rasti naujas dėstymo strategijas, susipažinti su specializuotais dėstymo metodais ir priemonėmis, skirtomis geriau pažinti technologijas. Tiek atliekant tyrimus apie technologijų panaudojimą, tiek dėstant studentams auditorijoje dėstytojui svarbi galimybė pademonstruoti skirtingus technologinius sprendimus „gyvai“ ir sudaryti studentams sąlygas išbandyti juos praktiškai, nes „*teoriniai svarstymai ar paveikslėlių rodymas“*“ [LTi] nepadės studentams suprasti šią naują ir greitai besikeičiančią sritį. Dėstant studentams apie technologijų panaudojimą, rizikas ir galimybes socialinio darbo praktikai ir visuomenei

funkcionuoti, svarbu susipažinti su įvairiomis technologijomis ir jas išbandyti, išmėginti jų galimybes, pranašumus, trūkumus, jų poveikį socialinio darbo tapatumui, praktikai, pagalbos procesui, santykiams su klientu. Kurti žinias šioje srityje padėtų susipažinimas su gerąja praktika ir esamais geriausiai technologijų pavyzdžiais, tokiais kaip „*interaktyvus nedarbo arba skurdo žemėlapis*“ [JPi]. Būtų naudinga turėti įvairius pokyčių „*modeliavimo įrankius, ypač orientuotus į socialinio jautrumo ir visuomenės solidarumo formavimą / ugdymą bei socialinės ir ekologinės atsakomybės ugdymą*“ [LTi]. Taip pat būtų prasminga patiems dėstytojams išmanyti ir studentus supažindinti su dirbtinio intelekto, robotų, daiktų interneto, virtualiosios realybės ar kitų technologijų veikimo principais. Vienos informantės teigimu, „*svarbu [...] gilesnės skirtingų technologijų ir jų galimybių bei privalumų panaudojant socialiniame darbe žinios [svarbu] suprasti konkrečios technologijos privalumus ir galimus trūkumus, iššūkius, kuriuos sukeltų jos panaudojimas*“ [LTi]. Daroma prielaida, kad sudėtinga mokyti kitus apie technologijas pačiam jų neišbandžius, taigi dėstytojas turi žinoti, „*kokios yra technologijos, kaip jas naudoti, kad galėtų mokyti kitus*“ [LTi]. Šiame kontekste idealu, jei aukštoji mokykla turėtų galimybę įrengti ir nuolat atnaujinti technologinę laboratoriją, t. y. klasę, kur būtų galima susipažinti ir išbandyti naujausias technologijas.

Galiausiai, dėstytojai studentams turėtų perduoti nuolatinio mokymosi nuostatą, kuri yra esminė technologijų naudojimo socialiniame darbe prielaida, nes „*a) technologijos įprastai apima daug funkcijų, kurias reikia išmokyti, b) jos turi būti pritaikomos prie specifinių poreikių, o tas irgi apima mokymąsi, c) jos turi tendenciją keistis*“ [LTi].

Numatant technologijų poveikį socialinio darbo profesinei praktikai ir tapatumui, socialinio darbuotojo santykiui su klientu ir socialinės pagalbos procesui būtina išmanyti ir etinius technologijos panaudojimo proceso aspektus pagalbos procese.

Dėstytojams neabejotinai būtina išmanyti, kaip susieti klientų poreikius ir technologinės plėtros galimybes. Jie turėtų ugdyti vieną svarbiausių gebėjimų – „*atvesti technologiją į asmens namus*“ [LTi]. Siekiant rasti technologijos poreikį ir pritaikyti jos panaudojimą atliepiant kliento poreikius, būtinas kliento ir socialinio darbuotojo bendradarbiavimas. Tam reikia pozicionuoti socialinio darbuotojo vaidmenį kaip tarpininko tarp klientų, technologijų kūrėjų ir politikų / sprendimų priėmėjų. Socialinis darbuotojas turėtų būti „*intelektualus technologijų vartotojas, galintis formuluoti pasiūlymus dėl [technologijų] panaudojimo ir socialinio darbo tobulinimo*“ [LTi]. Be galo svarbus tarpdisciplininio bendradarbiavimo kompetencijų puoselėjimas, ryšių su technologijų kūrėjais užmezgimas „*atsinešant socialinio darbo žinojimą, išmanymą, įgūdžius, socialinį jautrumą ir suvokimą*“ [LTi]. Būtent socialiniai darbuotojai į santykį su technologijų pasaulio atstovais turi „*atsinešti visapusišką žinojimą ne tik apie tikslinės grupės poreikius, bet ir konkrečius aspektus, susijusius su technologijų diegimu*“ [LTi] ir būti „*atsakingi už „pilkosios zonos“ tarp dviejų (ar daugiau) disciplinų užpildymą*“ [LTi]. Visam tam jie turi būti parengti dar aukštojoje mokykloje.

Gerajai technologijų ir socialinio darbo lauko integracijos patirčiai kurti dėstytojams ir mokslininkams būtina turėti grįžtamąjį ryšį apie technologijų panaudojimą su socialiniais darbuotojais praktikais ir klientais, turinčiais technologijų naudojimo patirties.

Siekiant sėkmingos integracijos ir veiksmingo etinių dilemų sprendimo, vengiant klientų išnaudojimo svarbu žinoti, „kas veikia, kas nepasiteisina, kas labiau izoliuoja, o kas kaip tik padeda integruotis? Nuo ko tai priklauso? Kokia technologijų nauda – o gal žala ir pavojai – ilgalaikėje perspektyvoje“ [LTi].

Aukštųjų mokyklų dėstytojams būtina užtikrinti, kad studentai būtų rengiami tokiais socialinio darbo praktikai, kuri „neprarastų gyvo kontakto su klientais pobūdžio, o technologijos tik plėstų tokio kontakto galimybes ir užtikrintų jo kokybę“ [LTi]. Reikia formuoti tokią jaunosios kartos poziciją, kad technologijos naudojamos tik kaip priemonė efektyviau padėti klientui, jos „neturi ir negali pakeisti asmeninio kliento ir socialinio darbuotojo santykio“ [JPi].

Dėstytojai ne tik turėtų ugdyti pirmiau aptartas kompetencijas, bet ir diskutuoti su studentais apie kintamą socialinio darbo profesijos veiklos lauką ir identitetą, tuo būdu sudarydami sąlygas būsims specialistams formuoti šiuolaikišką (laiko dvasią atitinkantį) profesinį tapatumą. Tyrimo dalyvių nuomone, būtina formuoti nuostatą, kad technologijų plėtrą socialiniai darbuotojai matytų kaip profesinės veiklos vystymo galimybę. Pavyzdžiui, inkorporuojant į praktiką inovatyvias technologijas, galima greičiau, plačiau, taikliau, efektyviau teikti ar kurti naujas paslaugas. Technologijų plėtros sukelti pokyčiai visuomenėje gali išplėsti socialinio darbo lauką, o socialinio darbo profesija turi potencialą tapti socialinių problemų, kurias lemtų technologijos, sprendimų lyderiu (pvz., darbas sprendžiant technologijų plėtros sukeltos atskirties problemas ir kt.)

Tyrimo dalyviai atkreipia dėmesį, kad svarbu įtraukti studentus į diskusijas ir aptarti, kad technologijų inkorporavimas į socialinio darbo praktiką lems vis mažėjančią žmogaus dalyvavimą teikiant socialines paslaugas ir kokių tai gali turėti tiek teigiamų, tiek neigiamų padarinių.

Pabaigoje verta pažymėti, kad, tyrimo dalyvių požiūriu, ateityje technologinių aspektų įtraukimas į socialinio darbo studijų programas gali pareikalauti ir kitokiomis socio-demografinėmis charakteristikomis pasižyminčių potencialių socialinio darbo studentų. Kai kurie tyrimo dalyviai išreiškė viltį, kad socialinio darbo technologizavimas, tikėtina, paskatins daugiau vyrų rinktis šį veiklos lauką – ir „nuo tokios įvairovės mūsų profesija tik išloš“ [LTi]. Kita vertus, kyla rizika, kad, pavyzdžiui, moterims, ši profesija gali tapti mažiau patraukli. Viena informantė dalijosi savo mintimis: „pastebėjau šiemet siūlydama studentams nagrinėti technologijų tematiką kursiniuose, diplominiuose darbuose, kad jiems nelabai tai patrauklu. Galbūt dėl to, kad dauguma merginos? Gal per sudėtinga?“ [LTi].

Diskusija ir išvados

Tyrimo dalyvių nuomone, naujos išmaniosios technologijos pertvarko profesinę praktiką, keičia socialinio darbo žinias ir profesijos tapatumą, atveria naujų galimybių įvairioms profesionalumo formoms. Atlikta atvejo studija apie galimą technologijų poveikį socialinio darbo praktikai ir studijoms rodo esant teigiamą tyrime dalyvavusių socialinio

darbo studijų programų dėstytojų nuostatą dėl technologijų panaudojimo socialinio darbo profesijos plėtrai. Aptardami šios plėtros galimybes informantai nurodo tiek technologijų plėtros socialiniame darbe pranašumus, tiek galimus pavojus. Kitų mokslininkų atlikti tyrimai rodo, kad technologijos daro visapusišką poveikį daugeliui žmogaus gyvenimo aspektų, veikia ir socialinius santykius (Dafoe, 2015). Šis poveikis gali būti instrumentinis, jis gali apimti sistemų lygmenis ir galiausiai persmelkti individualią psichologiją, visuomenę ir kultūrą, ekonominius modelius ir kitas sistemas (Allenby, 2015). Individualiu lygmeniu tokios technologijos kaip vietos nustatymo laikmena ar nešiojamieji jutikliai (Cosner Berzin et al., 2015) gali prisidėti prie asmens tapatybės kūrimo, savikontrolės ir asmeninio pasakojimo įamžinimo ir taip tapti „savęs technologijomis“ (Saker & Evans, 2016). Makrolygmeniu, keisdamos mentalitetą ir kultūros normas, technologijos gali „neišvengiamai destabilizuoti esamas institucijas, galios santykius, socialines struktūras, valdydamos ekonomines ir technologines sistemas bei kultūrinės nuostatas“ (Allenby, 2015, p. 33).

Tyrimo dalyviai vieningai sutaria, kad technologijos ne tik bus ateities socialinio darbo dalis, bet jau dabar yra socialinių darbuotojų veiklos dalis, tačiau klausimai, kaip „prisijaukinti technologijas“, optimaliai su jomis „bendradarbiauti“, tiek atliepiant klientų poreikius, tiek organizuojant studijų procesą, išlieka kol kas neatsakyti ir atviri. Fenwick ir Edwards (2016) teigia, kad naujos skaitmeninės technologijos pertvarko profesinę praktiką, atveria galimybių įvairioms profesionalumo formoms, tačiau profesinis ugdymas į tuos pokyčius reaguoja dar nepakankamai. Tuo tarpu Mishna et al. (2015) ir Cosner Berzin et al. (2015, p. 5) atskleidžia, kad nors daugelis socialinių darbuotojų naudoja technologijas dirbami su savo klientais, efektyvų jų panaudojimą riboja modernaus švietimo ir apmokymo stoka. Užuoat daręs pažangą technologijų ir inovacijų naudojimo srityje, socialinis darbas labiau lieka prie pasenusių praktikų, kurios nebeaktualios globalioje technologinėje visuotėje (Dee-Price, 2020; Depoy & Gilson, 2015).

Viena vertus, manoma, kad technologijų plėtra suteikia daugiau galimybių įgyvendinti socialinio darbo misiją, kurioje pabrėžiamas asmens gerovės didinimas, ypač pažeidžiamų visuomenės grupių įgalinimas, taip pat socialinių pokyčių skatinimas, gyvenimo kokybės gerinimas. Kita vertus, išsakoma nuogaštavimų, ar technologijos nepakeis socialinio darbo kaip žmogiškų santykių profesijos esmės, nesukurs modifikuotų socialinės atskirties formų, sustiprinant kai kurių visuomenės grupių patiriamą diskriminaciją ir ribojant galimybes dalyvauti visuomenės gyvenime (pvz., švietimo sistemoje, darbo rinkoje).

Technologijų naudojimas socialinio darbo praktikoje reiškia, kad retėja asmens santykis su kitais visuomenės nariais, silpnėja socialumo, bendruomeniškumo ir narystės grupėje išgyvenimas. Panašių nuogaštavimų galima matyti ir kitų mokslininkų atliktuose tyrimuose. Blakemore ir Agllias (2020) teigia, kad dėl santykių reikšmės socialinio darbo profesijoje studijų veiklos daugiausia dėmesio sutelkia į savęs pažinimą, kritinės refleksijos ugdymą, todėl baiminamasi, kad informacinių kompiuterinių technologijų diegimas susilpnins ar paveiks žmogiškuosius „socialinės“ profesijos aspektus.

Įžvelgiama ir naujų nišų tiek socialinio darbo plėtrai, tiek naujiems socialinio darbuotojo vaidmenims, kaip antai inovatyviems socialinio darbo moksliniams tyrimams,

kurie būtų orientuoti į būsimų socialinių problemų, nulemtų technologijų plėtros, prognozavimą ir prevenciją, arba matomi tokie nauji socialinio darbuotojo profesiniai vaidmenys – tarpininkas tarp klientų, technologijų kūrėjų ir politikų / sprendimų priėmėjų, padedant technologijų „okupuotam“ pasauliui išlikti „socialiam“. Mokslininkai, tiriantys absolventų pasirengimą praktikai, pažymi, kad nauji socialinio darbuotojo vaidmenys (įskaitant technologijų naudojimą) kartais visiškai neidentifikuojami (McSweeney & Williams, 2019), nors būtų labai svarbu, kad technologijų amžiuje socialinio darbuotojo tapatumas būtų praturtinamas stiprinant tarpininko, organizatoriaus arba informacinių šaltinių kaupėjo ir legitimizatoriaus vaidmenimis (Cosner Berzin et al., 2015; Parton, 2008).

Abiejų šalių tyrimo dalyvių nuomone, dėstymas socialinio darbo ir technologijų integravimo kontekste sukuria būtinybę rasti naujų dėstymo strategijų, susipažinti su specializuotais dėstymo metodais ir priemonėmis, skirtomis geriau pažinti ir taikyti technologijas. Bentley et al. (2015), Levin et al. (2018) teigia, kad socialinio darbo dėstytojams sunkiau pavyksta išmokyti studentus „naudoti save“ ir kurti santykius, kai studentą ir dėstytoją jungia tik negyvi objektai, pavyzdžiui, kompiuteris. Kita vertus, pripažįstama, kad technologijų naudojimas studijų procese daro teigiamą poveikį būsimiems socialiniams darbuotojams (Blakemore & Agllias, 2020; Diaconu et al., 2020) ir gali sudominti studentus (de Lucas y Murillo de la Cueva & D’Antonio Maceiras, 2020).

Kaip naujos dėstytojams svarbios kompetencijos išskiriamas ir geras technologijų politikos išmanymas, žinių ir praktinio supratimo apie technologijų taikymo socialiniame darbe, socialinių paslaugų sistemoje pavyzdžius, modelius, strategijas turėjimas. Tyrimo dalyviai labai pabrėžia poreikį studijų procese skirti daug dėmesio technologijų taikymui reflektuoti žvelgiant per jų poveikį socialinio darbo tapatumui, praktikai, pagalbos procesui, santykiams su klientu.

Ekspertai gana vieningai sutaria, kad technologijų naudojimas neišvengiamai transformuoja socialinio darbo praktiką, pavyzdžiui, kai kliento ir darbuotojo bendravimas yra medijuojamas pasitelkus skaitmenines technologijas. Socialinio darbo studijų dėstytojų požiūriai ir išvalgos dėl technologijų plėtros socialinio darbo profesiniame lauke išlaiko dėmesį šios profesijos esmei – kad vis dėlto būtina formuoti tokią jaunosios kartos poziciją, jog technologijos yra tik priemonė efektyviau padėti klientui, bet jos neturi ir negali pakeisti tiesioginio gyvo kliento ir socialinio darbuotojo santykio pagalbos procese. Šiuos nuogastavimus rodo ir kitų autorių tyrimai, kuriuose teigiama, kad, nepaisant teigiamo technologijų poveikio, jos turi galią redukuoti socialinį darbą, grindžiamą atsaku ir santykiu, iki techninės praktikos (Devlieghere & Roose, 2018). Arba dar blogiau, pavyzdžiui, socialiniai robotai gali simuliuoti empatiją, todėl juos naudojant globos procese nesavarankiškas pagyvenęs asmuo gali prisirišti prie jų, būti sistemingai klaidinamas tarp realus pasaulio ir daiktų pasaulio (Vercelli et al., 2018). Taigi, kyla klausimas rimtai diskutijai, ar šie nauji ryšiai pagalbos procese tarp žmogaus ir roboto iš tikro prisideda prie globojamo asmens gerovės? (de Graff, 2016)

Diskusiją apie grėsmes, kurias, kaip rodo ir šio tyrimo empiriniai duomenys, technologijos gali kelti socialinio darbo profesijos socialinei prigimčiai, svarbu paremti te-

oretikų išvalgomis apie naują socialumo sampratą, apimančią ne tik tarpžmogišką sritį, bet ir kitus nesocialinės prigimties darinius (Jlaryp, 2014). Kitaip tariant, socialinių šios profesijos dėmenų, kuriuos steigia tarpasmeninio santykio kategorija, nepadės išsaugoti ir puoselėti jokia uždaru grįsta pozicija. Svarbu pripažinti, kad socialinius ryšius, o šiuo atveju socialinio darbo profesiją steigia ne tik šios srities profesionalai ir klientai, bet ir tokie mišrios prigimties dariniai kaip technologijos, o dar svarbiau įgyti žinias ir puoselėti įgūdžius, kurie padėtų atsekti sąveikų tinklus, kuriuos socialinio darbo praktikos ir studijų lauke steigia skirtingos prigimties veikėjai. Skirtingų mokslo sričių žinojimo integravimas į socialinio darbo studijų programą, tarpsritiniu požiūriu pagrįstų darbo metodų pritaikymas socialinio darbo lauke gali tapti galimybe būsiamiems praktikams ir jau kvalifikuotiems profesionalams įgyti socialiai išcentruotą požiūrį į tikrovę ir į savo profesinį identitetą, kitaip tariant, gebėjimą orientuotis daugialypėje ir dinamiškoje tikrovėje remiantis skirtingomis perspektyvomis.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, kad kalbėdami bendrai apie technologijų kaip tam tikrų priemonių, įrangos svarbą pagalbos procese, tyrimo dalyviai pripažįstą didėjantį jų teigiamą poveikį tiek socialinio darbuotojo veiklai, tiek tiesiogiai klientui. Tačiau kai kalbama apie socialinį darbą kaip santykių profesiją, tiek Japonijos, tiek Lietuvos tyrimo dalyviai išvelgia dehumanizuojančio technologijų poveikio grėsmę socialinio darbo praktikai.

Viena vertus, informantų dėmesys vertybėms ir principams technologijų taikymo socialinio darbo procese, remiantis Latouro matymu, gali būti interpretuojama kaip siekis sukurti lygiavertį visų dalyvaujančių veikėjų (žmonių ir ne žmonių – technologijų) santykių tinklą, siekiant kliento gerovės. Kita vertus, tokias informantų pozicijas galima sieti su tradicine socialumo samprata ir ja remiantis plėtojama socialinio darbo, kaip išskirtinai žmogiškų santykių sričiai priklausančios profesijos, vizija. Latour (2014) asociatyvaus socialumo samprata⁴ atveria kelią saugiai technologijas integruoti į socialinio darbo praktikos lauką ir studijų sritį. Ateities tyrimai galėtų orientuotis į papildomą šios sampratos praktinį pritaikymą socialinio darbo srityje.

Tyrimo atskleistos dviejų (Lietuvos ir Japonijos) universitetų socialinio darbo studijų programų dėstytojų išvalgos apie technologijų poveikį socialinio darbo profesijai bei dėstytojų kompetencijoms leidžia teigti, kad šioje srityje yra daugiau klausimų negu atsakymų, taigi reikia toliau gilintis, imtis šalių situaciją atspindinčių reprezentatyvių tyrimų.

Literatūros sąrašas

Ahmedani, B. K., Harold, R. D., Fitton, V. A., & Shifflet Gibson, E. D. (2011). What Adolescents Can Tell Us: Technology and the Future of Social Work Education. *Social Work Education*, 30(7), 830–846. <https://doi.org/10.1080/02615479.2010.504767>

Allenby, B. (2015). Emerging technologies and the future of humanity. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 71(6), 29–38. <https://doi.org/10.1177/0096340215611087>

⁴ Asociatyvus socialumas – tikrovės sritis, kurią steigia heterogeninės prigimties veikėjų (žmonių ir ne žmonių) performatyvaus pobūdžio (nuolatiniame veiksmo esančios) asociacijos (Jlaryp, 2014).

Assistive technologies at home for people with a memory disorder. (2018). *Dementia*, 17(7), 909–923. <https://doi.org/10.1177/1471301216674816>

Blakemore, T., & Agllias, K. (2020). Social media, empathy and interpersonal skills: social work students' reflections in the digital era. *Social Work Education*, 39(2), 200–213. <https://doi.org/10.1080/02615479.2019.1619683>

Bogner, A., & Menz, W. (2009). The Theory-Generating Expert Interview: Epistemological Interest, Forms of Knowledge, Interaction. In *Interviewing Experts* (pp. 43–80). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9780230244276_3

Buckingham Shum, S. (2015). *Learning analytics: On... - „Google“ mokslinčius*. (n.d.).

Buckingham Shum, S. (2015). *Learning analytics: On silver bullets and white rabbits*.

Campbell, M., Detres, M., & Lucio, R. (2019). Can a digital whiteboard foster student engagement? *Social Work Education*, 38(6), 735–752. <https://doi.org/10.1080/02615479.2018.1556631>

Chan, C., & Holosko, M. (2018). *Technology for social work interventions*. <https://doi.org/10.1093/OBO/9780195389678-0263>

Cohen, L., Manion, L., Morrison, K., & Morrison, R. B. (2007). *Research methods in education: Routledge*. (6th ed.). Routledge.

Cooner, T. S., Knowles, A., & Stout, B. (2016). Creating a Mobile App to Teach Ethical Social Media Practices. *Social Work Education*, 35(3), 245–259. <https://doi.org/10.1080/02615479.2015.1042361>

Cosner Berzin, S., Singer, J., & Chan, C. (2015). Practice Innovation through Technology in the Digital Age: A Grand Challenge for Social Work. In *grandchallengesforsocialwork.org*. <https://grandchallengesforsocialwork.org/wp-content/uploads/2015/12/WP12-with-cover.pdf>

Dafoe, A. (2015). On Technological Determinism: A Typology, Scope Conditions, and a Mechanism. *Science Technology and Human Values*, 40(6), 1047–1076. <https://doi.org/10.1177/0162243915579283>

de Lucas y Murillo de la Cueva, F., & D'Antonio Maceiras, S. (2020). ICT, young people and social work: distances and opportunities. *Social Work Education*, 39(6), 813–824. <https://doi.org/10.1080/02615479.2019.1691163>

Dee-Price, B.-J. (2020). Making space for the participant with complex communication (access) needs in social work research. *Qualitative Social Work*, 19(5–6), 827–844. <https://doi.org/10.1177/1473325019856080>

Deepak, A. C., Wisner, B. L., & Benton, A. D. (2016). Intersections between Technology, Engaged Learning, and Social Capital in Social Work Education. *Social Work Education*, 35(3), 310–322. <https://doi.org/10.1080/02615479.2016.1154661>

Depoy, Elizabeth, & Gilson, S. (2015). *Disability as Disjuncture: A Theory to Guide Social Work Practice*.

Devlieghere, J., & Roose, R. (2018). Electronic Information Systems: In search of responsive social work. *Journal of Social Work*, 18(6), 650–665. <https://doi.org/10.1177/1468017318757296>

Diaconu, M., Racovita, L. D., Carbonero Muñoz, D., & Faubert, S. J. (2020). Social work educators' perceived barriers to teaching with technology: the impact on preparing students to work with younger clients. *Social Work Education*, 39(6), 785–812. <https://doi.org/10.1080/02615479.2019.1683155>

Fenwick, T., & Edwards, R. (2016). Exploring the impact of digital technologies on professional responsibilities and education. *European Educational Research Journal*, 15(1), 117–131. <https://doi.org/10.1177/1474904115608387>

Garrett, P. M. (2005). Social work's "electronic turn": Notes on the deployment of information and communication technologies in social work with children and families. In *Critical Social Policy* (Vol. 25, Issue 4). <https://doi.org/10.1177/0261018305057044>

Gutauskas, M. (2021). *Žmogus ir gyvūnas: antropologinis skirtumas fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje*. Vilniaus universiteto leidykla. https://www.knygos.lt/lt/knygos/zmogus-ir-gyvunas-antropologinis-skirtumas-fenomenologineje-hermeneutineje-filosofijoje/?gclid=Cj0KCQiAsqOMBhDFARIsAFBTN3cY2OdbNpRy8rGqM2EPIr6Y-4hKkMpoYN9S1SrGe4yH4uRmUkXydhwaAokuE-ALw_wcB

Huang, Y., & Sharif, N. (2017). From 'Labour Dividend' to 'Robot Dividend': Technological Change and Workers' Power in South China. *Agrarian South: Journal of Political Economy: A Triannual Journal of Agrarian South Network and CARES*, 6(1), 53–78. <https://doi.org/10.1177/2277976017721284>

Kohn, E. (2015). *Anthropology of Ontologies*. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102214-014127>

Latour, B. (2004). *Mes niekada nebuvo modernūs*. Homo Liber. <https://www.scribd.com/document/390990030/Bruno-Latour-Mes-niekada-nebuvo-modernus-2004-LT-pdf>

Levin, S., Fulginiti, A., & Moore, B. (2018). The perceived effectiveness of online social work education: insights from a national survey of social work educators. *Social Work Education*, 37(6), 775–789. <https://doi.org/10.1080/02615479.2018.1482864>

Lin, P., Abney, K., & Bekey, G. A. (2012). *Robot Ethics– The Ethical and Social Implications of Robotics – Google knygos*. The MIT Press. https://books.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=oBb-lt3l4oYC&oi=fnd&pg=PA17&dq=Bekey,+2012&ots=ywbTs0AZ0l&sig=wMfUbfQjx7kje0-K6u7OKa7YQxU&redir_esc=y#v=onepage&q=Bekey%2C2012&f=false

Luhmann, N., & Schorr, K.-E. (1982). *Zwischen Technologie und Selbstreferenz: Fragen an die Pädagogik* (1. Aufl.). Suhrkamp.

Lutz, C., Schöttler, M., & Hoffmann, C. P. (2019). The privacy implications of social robots: Scoping review and expert interviews. *Mobile Media and Communication*, 7(3), 412–434. <https://doi.org/10.1177/2050157919843961>

Mayring, P. (2014). *Qualitative Content Analysis Theoretical Foundation, Basic Procedures and Software Solution*. www.beltz.de

McSweeney, F., & Williams, D. (2019). Social care graduates' judgements of their readiness and preparedness for practice. *Social Work Education*, 38(3), 359–376. <https://doi.org/10.1080/02615479.2018.1521792>

Meuser, M., & Nagel, U. (2009). The Expert Interview and Changes in Knowledge Production. In *Interviewing Experts* (pp. 17–42). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9780230244276_2

Mishna, F., Bogo, M., & Sawyer, J. L. (2015). Cyber Counseling: Illuminating Benefits and Challenges. *Clinical Social Work Journal*, 43(2), 169–178. <https://doi.org/10.1007/s10615-013-0470-1>

Oeffelt, T. van, Ruijters, M., ... A. van H.-I. as a F., & 2017, undefined. (n.d.). Professional identity, a neglected core concept of professional development. *Narcis.Nl*. Retrieved April 20, 2021, from <https://www.narcis.nl/publication/RecordID/oai:research.vu.nl:publications%2F59a5197a-af9f-4df4-86f2-a17e337f8260>

Parton, N. (2008). Changes in the Form of Knowledge in Social Work: From the "Social" to the "Informational"? *British Journal of Social Work*, 38, 253–269. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcl337>

Perron, B. E., Taylor, H. O., Glass, J., & Margerum-Leys, J. (2010). Information and Communication Technologies in Social Work. *Advances in Social Work*, 11(1), 67–81. <https://doi.org/10.18060/241>

Phillips, C. R. (2019). The Computer Social Worker: Regulatory practices, regulated bodies and science. *Qualitative Social Work*, 18(3), 443–457. <https://doi.org/10.1177/1473325017723700>

Rice, T. (2010). "the hallmark of a doctor": The stethoscope and the making of medical identity. *Journal of Material Culture*, 15(3), 287–301. <https://doi.org/10.1177/1359183510373985>

Saboliū, K. (2016). Grybai, žmonės ir abipusiai virsmai. Apie tarprūšinės simbiozės galimybę. *Athena: Filosofijos studijos*, 11, 173–192.

Saker, M., & Evans, L. (2016). Locative Media and Identity. *SAGE Open*, 6(3), 215824401666269. <https://doi.org/10.1177/2158244016662692>

Scholar, H. (2017). The neglected paraphernalia of practice? Objects and artefacts in social work identity, practice and research. *Qualitative Social Work*, 16(5), 631–648. <https://doi.org/10.1177/1473325016637911>

Singer, J., & Sage, M. (2015). *Technology and social work practice: Micro, mezzo, and macro applications*. https://ecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1117&context=socialwork_facpubs

Sugihara, T., Fujinami, T., Phaal, R., & Ikawa, Y. (2015). A technology roadmap of assistive technologies for dementia care in Japan. *Dementia*, 14(1), 80–103. <https://doi.org/10.1177/1471301213493798>

Turner, D., Landmann, M., & Kirkland, D. (2020). Making ideas “app”-en: the creation and evolution of a digital mobile resource to teach social work interviewing skills. *Social Work Education*, 39(2), 188–199. <https://doi.org/10.1080/02615479.2019.1611758>

van de Luitgaarden, G., & van der Tier, M. (2018). Establishing working relationships in online social work. *Journal of Social Work*, 18(3), 307–325. <https://doi.org/10.1177/1468017316654347>

Viveiros de Castro, E. (2014). *Cannibal Metaphysics*. Univocal. https://books.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=9Cp0DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT8&dq=Viveiros+de+Castro+E.+2014.+Cannibal+Metaphysics.+Minneapolis,+MN:+Univocal&ots=B_L3Cd24N1&sig=U11LAyoX4AOk3IubSbY_wczYQt0&redir_esc=y#v=onepage&q=Viveiros+de+Castro+E.+2014.+Cannibal

Waissbluth, M., & Gortari, A. de. (2012). *A methodological for science and technology planning based upon economic scenarios and Delphi techniques : the case of Mexican agroindustry* (p. 36). <https://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=XL2012003061>

Westwood, J., Dill, K., Campbell, A., & Shaw, A. (2017). Making it ‘APP’en: service user feedback: developing and implementing a service user APP: reflections from Northern Ireland, England and Scotland. *Social Work Education*, 36(8), 855–868. <https://doi.org/10.1080/02615479.2017.1360857>

Yin, R. K. (2009). Case study research: Design and methods. *The Canadian Journal of Action Research*, 4.

Латур, Б. (2014). *Пересборка социального. Введение в акторно-сетевую теорию*. Издательский дом Высшей школы экономики.